

PETE MIKLÓS

Az olasz büntetőjog-tudomány születése és rövid története

The Origins and Brief History of Italian Criminal Law

Abstract: In my thesis, I provide a comprehensive overview of the most prominent figures in the history of Italian criminal law and their ideas. In the mid-18th century, the Enlightenment laid the intellectual foundations of modern criminal law. One of its most renowned figures, Cesare Beccaria, who was more of a philosopher than a jurist, established principles that continue to shape criminal law to this day. We can speak of modern criminal law from the mid-19th century, with the birth of the so-called classical school. The greatest master of the classical school was Francesco Carrara, who is often referred to as the father of criminal law. At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, the positivist school emerged as the antithesis of the dogmatic classical school; the science of criminology developed, and increasing attention was paid to the offender and the context of the crime, as well as to social conditions. The doctrines of the classical and positivist schools are also combined in the provisions of the second – and still current – Italian Penal Code, the *Codice Rocco* (1930). In the first half of the 20th century, legal technicality gained ground in Fascist Italy; weary of the ideological battles between the classical and positivist schools, it confined itself to the examination of the law in force and viewed criminal law as an instrument of governance rather than as a reflection of classical or positivist ideology. After World War II, Italy's form of government changed from a monarchy to a republic; the Constitution of the Italian Republic came into force in 1948, and from that point on, constitutional interpretation became the dominant approach in Italian criminal law scholarship. In the second half of the 20th century, there were still schools of criminal law that influenced the doctrine of Italian criminal law, but truly significant changes did not come until later, with the European integration.

Keywords: Italy, criminal law, Enlightenment, classical school, positivist school, Cesare Beccaria, Francesco Carrara

Összefoglaló: Dolgozatomban egy átfogó leírást nyújtok az olasz büntetőjog-tudomány történetének legnagyobb szereplőiről és az ő elgondolásairól. A XVIII. század derekán a felvilágosodás lefektette a modern büntetőjog-tudomány szellemi alapjait. Egyik legnevesebb alakja, Cesare Beccaria ugyan még inkább volt filozófus, mint jogász, ám olyan alapelveket jelölt ki, amelyek máig meghatározzák a büntetőjogot. Modern büntetőjog-tudományról a XIX. század közepétől, a klasszikus iskola születésétől beszélhetünk. A klasszikus iskola legnagyobb mestere Francesco Carrara volt, akit a büntetőjog atyjának is szokás nevezni. A XIX. század végén és a XX. század elején a dogmatikus szemléletű klasszikus iskola antitéziséként megjelent a pozitívista iskola, kialakult a kriminológia tudománya, egyre nagyobb figyelem övezte az elkövetőt és a bűncselekmény kontextusát, a társadalmi viszonyokat. A klasszikus és a pozitívista iskola tanai ötvöződnek a második – és egyben máig hatályos – olasz büntető törvénykönyv, a *Codice Rocco* (1930) rendelkezéseiben is. A XX. század első felében, a fasiszta Olaszországban teret nyert a jogi technicizmus, amely – mintegy megfáradva a klasszikus és a pozitívista iskolák ideológiái

csatározásától – csupán a hatályos jog vizsgálatára szorítkozott, és a büntetőjogra mint a kormányzás eszközére, s nem mint a klasszikus vagy pozitivista ideológia leképeződésére tekintett. A második világháború után Olaszország államformája királyságról köztársaságra változott, 1948-ban hatályba lépett az Olasz Köztársaság Alkotmánya, inentől az olasz büntetőjog-tudományban az alkotmánykonform értelmezés vált uralkodóvá. A XX. század második felében is előfordultak büntetőjogi iskolák, amelyek hatottak az olasz büntetőjog-tudományra, de igazán jelentős változások csak később, az európai integrációval érkeztek.

Kulcsszavak: Olaszország, büntetőjog, felvilágosodás, klasszikus iskola, pozitivista iskola, Cesare Beccaria, Francesco Carrara

1. Bevezetés

Ha felmerül a jog-összehasonlítás igénye, hazánkban ma jellemzően a német, az angol és esetleg a francia nyelvterület felé fordulunk. Pedig az olasz büntetőjog-tudomány legalább akkora hatást gyakorolt a hazánkban uralkodó büntetőjogi gondolkodásra, mint a fentebb felsorolt nyelvterületek országai.

Az olasz büntetőjog-tudomány lényegében egyidős az egyetemes büntetőjog-tudománnyal. A két legrégebbi és legalapvetőbb irányzat, a klasszikus és a pozitivista iskola meghatározó alakjaiban közös, hogy térben és szinte időben is ugyanabban a közegeben éltek és alkottak: Carrara, Lombroso, Ferri, Garofalo, mind a XIX. század második felének Észak-Itáliájában, a formálódó Olaszországban. Nem véletlen, hogy a magyar büntetőjog-tudomány kialakulásának évtizedeiben a hazai jogtudósok szorosán követték az itáliai fejleményeket. Cesare Beccaria *Dei delitti e delle pene* című művét – ha csak részletében is, de – elsőként Kazinczy Ferenc fordította magyarra 1793-ban.¹ Francesco Carrara (vagy a kor szellemének megfelelően magyarosítva „Carrara Ferencz”) *Programma del Corso di Diritto Criminale* című fő alkotását a Magyar Tudományos Akadémia 1878-ban, vagyis az eredeti olasz nyelvű kiadással szinte egy időben jelentette meg magyar nyelven.² Cesare Lombroso („Lombroso Cézár”) *Genio e follia* című művét Szabó Károly 1906-ban, még a torinói orvos és kriminológus életében lefordította magyar nyelvre.³ A korabeli jogi folyóiratokat vizsgálva látható, hogy az itáliai jogfejlődés, valamint jogtudomány iránt komoly érdeklődés mutatkozott, s a hazai folyóiratokban rendszeresen beszámoltak az olaszországi fejleményekről. Kayser Béla 1929-ben a *Magyar Jogi Szemle* hasábjain így fejezi be összefoglalóját Enrico Ferri életművéről: „túlzás nélkül mondható, hogy Ferri apostoli munkálkodásának oroszlánrésze van abban, hogy Olaszország a büntetőjog terén megőrizte a dicsőséges elsőséget”. Angyal Pál pedig így ír 1942-ben az olasz és a magyar büntetőjog közötti kapcsolatokról: „az olasz és a magyar büntetőjogszabály-alkotás terén éppen egy évszázad óta erős kölcsönhatás észlelhető. A magyar büntetőjogászok nagy érdeklődéssel s még nagyobb haszonnal tanulmányozták

1 Stipta, 2015, 16–17.

2 Carrara, 1878.

3 Lombroso, 1906.

már a XVIII., de különösen a XIX. század világhíres olasz kriminálistáinak korszakalkotó kitűnő műveit. Viszont megállapítható, hogy a Deák Ferenc alkotta 1843. évi magyar javaslat, mely külföldön is széles körben feltűnést keltett, nem egy vonatkozásban mintául szolgált az 1889. évi olasz Codice Penale alkotói előtt.”⁴

Dolgozatomban arra törekedtem, hogy átfogó leírást nyújtsak az olasz büntetőjog-tudomány történetének legnagyobb szereplőiről és elgondolásaikról. Fontos kiemelni, hogy – ahogyan azt már a munka terjedelme is valószínűsíti – a részletesség helyett arra törekedtem, hogy használható és áttekinthető összegzést alkossak az olasz büntetőjog-tudomány kialakulásáról és fejlődéséről, elsősorban azoknak, akik szeretnék megismerni az olasz büntetőjogot, és – a szerzőhöz hasonlóan – meg akarják érteni annak jelenlegi állását.

Reményeim szerint nem szorul magyarázatra az, hogy modern világunkban miért érdemes a jogtörténettel foglalkozni, de a kétkedők meggyőzése érdekében felidézem Babits Mihály aforizmáját: *„múlt nélkül nincs jövő, s mennél gazdagabb a múltad, annál több fonálon kapaszkodhatsz a jövőbe”*.⁵ Babits nyomán hangsúlyozom, hogy nem érték egyet *„a görög tanárral, aki egy elmúlt kultúra emlékei közé bezárkózva megveti a jelent, és strucc módra bújik el a jövő elől”*.⁶ Ellenkezőleg: éppen a jövő jogalkotása szempontjából fontos, hogy a múlt tanulságai ne vesszenek el, hanem ismerjük és alkalmazzuk azokat. A büntetőjog területén pedig különösen fontos a hagyományok ismerete, mivel a jog valamennyi területe közül leginkább erre a területre van hatással a jogi közösség kultúrája, hagyományai. Éppen ezért ígérkezik különösen érdekesnek az olasz büntetőjog-tudomány kialakulása.

Az Olasz Királyság kikiáltását (1861) megelőző időben Itália területén számos kisebb állam osztozott (köztük a legjelentősebbek a Két Szicília Királysága, az Egyházi állam, a Toszkán Nagyfejedelemség, a Szárd–Piemonti Királyság és a Habsburg kézen lévő Lombard–Velencei Királyság), így az itáliai jogfejlődés fragmentált volt, minden állam saját jogrendszerrel rendelkezett. A XVIII. század és a XIX. század közepe között a felvilágosodás – különösen egyik legnagyobb alakja, Cesare Beccaria révén – lefektette a szellemi alapjait annak, amit ma modern büntetőjog-tudománynak hívunk. Modern büntetőjog-tudományról a klasszikus iskola születésétől beszélhetünk (a XIX. század közepe-vége). A klasszikus iskola gyümölcse volt az első olasz büntetőkódex, a *Codice Zanardelli* (1889), amelyre nagy hatást gyakoroltak az iskola legnagyobb mestere, Francesco Carrara tanai. A XIX. század végén és a XX. század elején a dogmatikus szemléletű klasszikus iskola antitéziseként megjelent a pozitivista iskola, kialakult a kriminológia tudománya, egyre nagyobb figyelem övezte az elkövetőt és a bűncselekmény kontextusát, a társadalmi viszonyokat. A pozitivista iskola tanait a jogalkotó sem hagyta figyelmen kívül, a második – és egyben máig hatályos – olasz büntető törvénykönyv, a *Codice Rocco* (1930) is alkalmazta javaslatait. A XX. század első felében, a fasiszta Olaszországban teret nyert a jogi technicizmus, amely – mintegy megfáradva a klasszikus és a pozitivista iskolák ideológiai csatározásától – csupán a hatályos jog vizsgálatára szorítkozott, és a büntetőjogra mint a kormányzás eszközére, s nem mint a

4 Angyal, 1942, 39.

5 Babits, 1978.

6 Babits, 1978.

klasszikus vagy pozitivista ideológia leképeződésére tekintett. A második világháború után Olaszország államformája királyságról köztársaságra változott, 1948-ban hatályba lépett az Olasz Köztársaság Alkotmánya, innentől az olasz büntetőjog-tudományban az alkotmánykonform értelmezés vált uralkodóvá. A XX. század második felében is előfordultak büntetőjogi iskolák, amelyek hatottak az olasz büntetőjog-tudományra, de igazán jelentős változások csak később, az európai integrációval érkeztek.

A rövid történeti áttekintést látva is számos párhuzam fedezhető fel az olasz és a magyar büntetőjog-tudomány története között. A modern jog országszintű kiépülése (hazánkban az 1861-es Ideiglenes Törvénykezési Szabályok), a klasszikus iskola fénykora, az első hazai büntetőkódex, a Csemegi-kódex elfogadása (1878), a pozitivista iskola térnyerése a Csemegi-kódex büntetőnovelláival, s majd a világháborúk közötti autoriter kormányzás mind olyan korszak volt a két ország történelmében, amely ugyanarra a történelmi periódusra esett, és ami miatt nem kell csodálkoznunk, hogy hazánk büntetőjogászai – különösen a büntetőjog-tudomány kialakulását meghatározó évtizedekben – figyelemmel kísérték az itáliai büntetőjog-tudomány fejlődését és alkalmazták annak vívmányait.

2. A felvilágosodás

A modern büntetőjog gyökerei Olaszországban és Európa-szerte a XVIII. századig, a felvilágosodás koráig nyúlnak vissza. A felvilágosodás előtti – mai kifejezésekkel elve – büntető anyagi, büntető eljárás- és büntetés-végrehajtási jogot az önkény, a kiszámíthatatlanság, a rendszertelen szabályozás és az aránytalanságok jellemezték: büntetőkódexek hiányában a büntetőjog forrásainak számíthattak királyi, városi, földesúri vagy akár egyházi törvények, határozatok, ráadásul a végrehajtó és a bírói hatalom közötti viszony tisztázatlansága miatt előbbi sokszor túlterjeszkedett a mai értelemben vett hatáskörén, és a bírói ítélet megkerülésével súlyos szankciókat alkalmazott (például az ún. *lettres de cachet* Franciaországban). A „bűn” (peccatum) egyházi-erkölcsi és a „bűncselekmény” (crimen) jogi fogalmi összemosódtak, a világi bíróságok gyakran szabtak ki büntetéseket olyan bűnök miatt, mint például az istenkáromlás vagy a kor nemi erkölcsét sértő bűncselekmények (pl. házasságtörés). A büntetések mértékükben aránytalanok, önkényesek, végrehajtásukban pedig kegyetlenek voltak, elsődleges céljuknak a megtorlást és az elrettentést tartották, amely célokat a nyilvánosság bevonásával és a kínzással kívánták elérni. Az elítéltet megbélyegezték és kirekesztették a közösségből, reintegrációjára nem törekedtek. A stigmatizáció pedig már a büntetőeljárásban is megnyilvánult, a vádlottat már a gyanú felmerülése után kínozták, kényszervallatták, jogai az eljárás során tulajdonképpen nem voltak – az eljárásnak inkább volt tárgya, mint alanya. A korabeli államok lényegében semmilyen garanciát nem biztosítottak a büntetőeljárás alá vont személynek, jellemző volt a

„hatóság” – vagyis az Isten kegyelméből uralkodó fejedelem – terhelten szembeni teljes önkénye, az erőegyensúly hiánya, a „fegyverek egyenlőtlensége”.⁷

E helyzet a felvilágosodás újfajta szemléletének köszönhetően kezdett el megváltozni. Már a XVII. században felfedezhető egy olyan filozófiai-jogi irányzat, amely a (büntető)jog és az állam legitimitását az akkoriban domináns teokratikus magyarázat helyett a laikus természetjogban keresi, ennek legismertebb képviselői Hugo Grotius (1583–1645), John Locke (1632–1704) és Samuel von Pufendorf (1632–1694) voltak. A teokratikus felfogás elhagyásával az állami intézmények legitimitását új alapokra kellett helyezni, hiszen a felvilágosodás a racionalitásra, a logika szabályaira alapozott, a felvilágosult ember számára az isteni elrendelés többé nem volt megfelelő jogalap. Ennek köszönhetően lehetőség nyílt az állami intézmények szekularizációjára, ez pedig szükségképpen érintette a büntetőjogi intézményeket is – immár elkülönülhetett a bűn és a bűncselekmény fogalma, és hamarosan a korábbiaktól eltérő igények merültek fel a büntetőjoggal szemben. Lényeges szemponttá vált, hogy a büntetőjog legyen törvényben szabályozott, világos és megismerhető, legyen alkalmas a bűnözés megelőzésére, a bírói döntés ne legyen önkényes, és ne okozzon a szükségesnél nagyobb szenvedést az elítéltnak.

A fenti elvárások megfogalmazása sokkal inkább a jogpolitika körébe tartozik, semmint a szűkebb értelemben vett jogtudományéba. A kor büntetőjogára nagy hatást gyakorló tudósok pedig ennek megfelelően sokkal inkább filozófusok-jogpolitikusok voltak, semmint jogtudósok (ez igaz Cesare Beccariára is). A kor jogi-politikai filozófiájának uralkodó eszméi a társadalmiszerződés-elméletek és az utilitarizmus voltak. Ha az uralkodás joga a társadalmi szerződésen alapul, akkor annak egyenes következménye az állam korlátozottabb hatalma és az állampolgár nagyobb autonómiája. Az utilitarista elképzelések pedig a terhelt minél kisebb mértékű szenvedését tartották kívánatosnak.

A büntetőjog területén a felvilágosodás legfontosabb szereplője kétségtelenül Cesare Beccaria volt. A felvilágosodás szellemében íródott *Dei delitti e delle pene* (Büntett és büntetés) című rövid, de nagy hatású művében megfogalmazott gondolatok közül sok máig érvényes, a büntetőjog-tudomány szempontjából pedig alapvető jelentőségű. A mű Befejezésében általános tételként így összegez: „*Nehogy a büntetés egy embernek vagy sokaknak az egyes polgáron elkövetett erőszaka legyen, annak minőség szerint nyilvánosnak, gyorsnak, szükségesnek, az adott körülmények szerint legkisebbnek, a cselekményhez mértnek, törvény által rendeltnek kell lennie.*”⁸ Beccaria a büntetések igazolását a társadalmi szerződésben látja, szerinte a büntetés szükséges rossz, amely csak akkor igazságos, ha annak célja a társadalmi szerződés kikényszerítése: az egyének ugyanis előszeretettel élnek több joggal, mint amennyiről a közösség javára önként lemondanak, így szegik meg a társadalmi szerződést, amit elkerülni leginkább úgy lehet, ha az emberek érzékeire hatunk – más szóval a büntetés révén. Az állam azonban éppúgy nem élhet vissza a büntetéssel, mint az egyén a társadalmi szerződésben biztosított szabadságával. Beccaria leszögezi, hogy a büntetés annál igazságosabb, minél nagyobb

⁷ Manzini, 1981, 75–76.

⁸ Beccaria, 1887, 118.

tér jut mellette az egyéni szabadságnak, vagyis a büntetéssel a cél elérésére alkalmas legkisebb *malum* okozására kell törekedni.⁹ E szellemben Beccaria elutasítja a kegyetlen büntetési nemeket (testcsonkítás, testi fenyítés, halálbüntetés), a megtorlás helyett a megelőzésre és a reintegrációra helyezi a hangsúlyt, mondván, hogy a jó büntetés nem feltétlenül súlyos, de a tettet rögtön követi és elkerülhetetlen, vagyis a jó büntetés racionálisabb és humánusabb, mint a felvilágosult gondolkodók korában bevett büntetések voltak. A büntetőeljárásban elutasítja a nemesek kiváltságait, a kínvallatást és a bírói önkényt – ez utóbbit olyannyira, hogy a bírók jogértelmezésének határát szigorúan a törvény szillogikus alkalmazására szűkíti, és elutasítja a törvény szellemének kutatását. Ezen elvárása – bár a gyakorlatban nehezen valósítható meg – észszerűen következik abból az elméletből, hogy a büntetőjog alapja a társadalmi szerződés, hiszen a közösségre érvényes szabályokat csakis a közösség tagjai határozhatják meg, a törvénynek világosnak és megismerhetőnek kell lennie, alkalmazása során pedig a törvényt nem „hajlíthatja meg” a bíró szubjektív jogértelmezése.¹⁰

A felvilágosodás nagy gondolkodói olyan kulcsfontosságú alapelveket fektettek le, mint például a *nullum crimen sine lege*, a *nulla poena sine lege*, a büntetőjog *ultima ratio* jellegének, a büntetés arányosságának, a törvény előtti egyenlőségnek az elvei. Ezek nélkül a modern büntetőjog elképzelhetetlen. E nagy gondolkodók azonban nem kifejezetten a büntetőjoggal foglalkoztak, büntetőjogi nézeteik csupán egy-egy széles körű, egész társadalomra kiterjedő elképzelés részei voltak.

3. A klasszikus iskola és a *Codice Zanardelli*

A modern büntetőjog-tudomány születését a klasszikus iskolához köthetjük, a büntetőjog-tudomány atyjának pedig az iskola egyik, ha nem a legnagyobb képviselőjét, Francesco Carrarát (1805–1888) szokás nevezni. A klasszikus iskola nagyban épített a felvilágosodás tanaira, azonban a büntetőjogot el kívánta választani az olyan változékony tényezőktől, mint amilyen a társadalom és a politika, és arra törekedett, hogy egy absztrakt, egyetemes, a tértől és időtől függetlenül alkalmazható bűncselekménytant dolgozzon ki. Ennek hátterében az a természetjogi eredetű gondolat állt, hogy létezik egy olyan tökéletes szabályösszesség, amely a ráció szabályaiból levezethető, és amely éppen ebből a racionalitásból nyeri legitimitását. A büntetőjog tudósainak feladata pedig e racionális szabályösszesség felkutatása és törvénybe foglalása.

Tulajdonképpen Francesco Carrara volt az, aki önálló tudományterületté emelte a büntetőjogot (*diritto criminale*). Dogmatikus gondolkodóként kialakította a büntetőjog saját fogalomrendszerét, megalkotta a bűncselekmény absztrakt fogalmát, és máig tartó hatással volt nemcsak a büntetőjog-tudományra, de az olasz tételes jogra is, az 1889-ben elfogadott első olasz büntetőkódexre, a *Codice Zanardelli*-re, és közvetve utódjára, a ma is hatályban lévő *Codice Rocco*-ra.

9 Beccaria, 1887, 9–12.

10 Beccaria, 1887, 15.

A bűncselekmény Carraránál kizárólag jogi fogalom: nála már nem társadalmi vagy politikai kifejezés, hanem jogintézmény, amely meghatározott kritériumokkal, elemekkel rendelkezik. A bűncselekmény egy szabad akarattal rendelkező ember cselekménye, amelyet nem befolyásolnak a társadalmi körülmények vagy pszichés adottságok, elkövetése csakis az elkövető hatalmára és belátására van bízva. A szabad akarat ilyen individualista és egyben keresztény felfogása jól illeszkedett az emberről alkotott XIX. századi képhez. Carrara talán elsőként tett éles különbséget a bűncselekmény objektív (*forza fisica*), valamint szubjektív (*forza morale*) elemei között, ez a felosztás jelenik meg később a tényállási elemek ún. bipartit felosztásában. Élesen elválasztja e két elemcsoportot, s a bűncselekmény fogalma szempontjából csak az objektív tényezőket tartja fontosnak. Ez érthető, hiszen a klasszikus iskola művelői igyekeztek kizárni a változékony tényezőket (mint például az egyén személyisége, hajlamai) a bűncselekmény fogalmi köréből, és csak az absztrakt és egyetemes elemek megragadására törekedtek.

Carrara – szemben a klasszikus büntetőjogi iskola számos más képviselőjével (pl. Enrico Pessina és Emilio Brusa) – úgy vélte, hogy a büntetés célja nem a megtorlás, nem az elrettentés, nem az elkövető megjavítása, és nem is a morális igazságtétel. Szerinte ezek mind csak mellékes – sokszor kívánatos – következményei a büntetésnek, fő célja azonban az, hogy a megsértett jogrendet helyreállítsa. A jó büntetés mértéke az arányosság elvéből fakadóan a bűncselekmény súlyához igazodik. A bűncselekmény súlyát azonban nem befolyásolja az elkövető pszichés viszonyulása tettehez, hanem csak az határozza meg, hogy milyen értékkel bír a bűncselekmény által támadott társadalmi érdek, jogi tárgy, hiszen a klasszikus iskola büntetőjoga – szemben az erkölccsel – nem az embereket, hanem a tetteket ítéli el.

A klasszikus iskola éppen e dogmatikai, absztraháló jellege miatt nem vette figyelembe sem a büntetőjog társadalmi beágyazódottságát, politikai funkcióját, sem a bűncselekmény elkövetőjének személyiségét – a bűncselekmény vizsgálata során kizárólag a tettet és a tett által sértett, jog által védett érdeket vette figyelembe.¹¹

Olaszország első büntetőkódexe 1889-ben, nem sokkal Itália 1870-ben végbement egyesítése után született meg. Az 1889-es *Codice Zanardelli*¹² előtt a szárd büntető törvénykönyv volt hatályban – Toscana kivételével – egész Itália területén, lévén, hogy a Szárd Királyság vezető szerepet töltött be Itália egyesítésének folyamatában. A szárd kódex lényegében a napóleoni *Code Pénal* fordítása volt, Toszkána kódexét pedig azért tartották meg, mert a kor tudományos szintjén igen színvonalasnak számított (kidolgozói között volt Giovanni Carmignani is, a klasszikus iskola egyik meghatározó alakja, a szintén toszkán Carrara tanítómestere). Az igény egy új, korszerű büntetőkódexre 1860-ban, vagyis már az egyesítés első hullámában felmerült egy parlamenti ülésen, ezután majdnem három évtizednek – amely egybeesett Carrara parlamenti képviselőségével, majd szenátusi tagságával¹³ – kellett eltelnie ahhoz, hogy megszülethessen az 1888. évi 5801. törvény, majd az azt jóváhagyó 1889. évi 6133. királyi rendelet. A kódex a XIX. századi liberalizmus és a klasszikus iskola alapelveire épült: a legalitás elvét és

11 Carrara, 1878, 3–8.

12 A kódex elnevezését az annak elfogadásakor az igazságügyi miniszteri posztot betöltő Giuseppe Zanardelliről kapta.

13 Mazzacane, 1977.

az egyéni jogok garantálását elősegítendő rögzítette a *nullum crimen* és a *nulla poena sine lege* elveit. A bűncselekmény fogalma szempontjából fontosabb a tett objektíve sérelmet okozó mivolta, mint az elkövető személyében rejlő társadalomra veszélyesség.¹⁴ A kódex jócskán megelőzte korát, békeidőben kizárta a halálbüntetés alkalmazását, kiszabását csak háború idején, szűk körben tette lehetővé, emellett általánosságban a büntetések területén is az akkoriban megszokottaknál enyhébb szankciókat határozott meg.¹⁵

4. A pozitivista iskola

A XIX. század végére tehát a klasszikus, dogmatikus irányzat vált a büntetőjogi gondolkodás uralkodó irányzatává. Az irányzatot hiányosságai miatt egyre többen támadták, túlzottan jogias és elméleti mivolta sokak számára egyet jelentett azzal, hogy a klasszikus irányzat eltávolodott a valóságtól. E felvetés egybecsengett az általános filozófia egyik, XIX. században fontossá vált irányzatával, a pozitívizmussal (innen a büntetőjogi irányzat neve¹⁶). A pozitivisták gondolkodók – közéjük tartozott Auguste Comte, John Stuart Mill vagy Jeremy Bentham is – elvetették az elméleti, metafizikai entitásokat (például a lélek létezését), az ismeretszerzés egyetlen lehetséges módjának a tapasztalatot, észlelést, empiriát tartották. Úgy vélték, hogy a tudománynak csak a „kézzel fogható” valósággal szabad foglalkoznia, és nem a mögötte esetlegesen meghúzódó „lényeggel”. Tehát a fizikai valóságra úgy tekintettek, mint az egyetlen valóságra, szemben számos korábbi irányzattal, amelyek a fizikai valóságot csupán egy fontosabb, számukra igazán lényeges, nem evilági valóság számunkra is érzékelhető leképeződésének tartották. Szerintük az elméletek kutatása eltávolítja a tudóst a tapasztalható, fizikai valóságtól, ezért az károsnak tekinthető.¹⁷ Francesco de Sanctis¹⁸ ezt a kritikát velősen így fogalmazta meg: „a józan paraszti ész doktrínistának hívja azokat, akik a társadalomra olyan abszolút elméleteket alkalmaznak, amelyek nyilvánvalóan szemben állnak annak tényleges mivoltával”.¹⁹

A pozitivisták iskola tehát szakít a dogmatikus felfogással,²⁰ és a bűncselekményekre, valamint a büntetésekre már nem csupán a jog vagy a filozófia, hanem olyan empirikus

14 Manzini, 1985, 84–85.

15 Palazzo és Bartoli, 2023, 1.

16 Ezt az elnevezést Enrico Ferri írta le először, csakúgy, mint a „klasszikus iskola” kifejezést, amely alatt összefoglalóan, a felvilágosodástól kezdődően minden olyan büntetőjogi elméletet értett, amely időben megelőzte a pozitivisták iskolát.

17 Boros, 2016, 7.14. fejezet.

18 Olasz (helyesebben: campaniai) irodalomkritikus, politikus, oktatásért felelős miniszter (1817–1883).

19 „*Il buon senso popolare chiama dottrinarii quelli che applicano concetti assoluti in evidente contraddizione con lo stato reale della società.*” Az idézet Raffaele Garofalo *Criminologia* című művében, előszava első mondataként szerepel. Garofalo, 1885.

20 Kitűnő példa Garofalo *Criminologia* című művének első fejezete, amely a következő alcímmel kezdődik: A „büntetőjog” kifejezés nem a jogászoké (*la parola delitto non appartiene ai giuristi*). Garofalo maga is jogász végzettséggel rendelkezett, de lelkes követője – és egyik első képviselője – volt a szociológiai irányzatnak.

tudományok szemüvegén keresztül tekint, mint például a biológia, az antropológia, illetve az – ebben a korban még gyerekcipőben járó – szociológia és pszichológia. Ebben a korban és szellemi irányzatban születik meg a kriminológia is, az a tudományág, amely a bűnözést empirikus módszerekkel vizsgálja; a kifejezést Raffaele Garofalo használja először *Criminologia* című művében.

A pozitivista iskola forradalmian új szemléletet alkalmaz, a bűncselekményre már nem mint jogi fogalomra tekint, hanem mint a fizikai valóságban játszódó társadalmi jelenségre. Eszerint a bűncselekmény olyan cselekmény, amelyre szükségképpen hatással vannak az elkövető társadalmi körülményei, valamint biológiai és pszichológiai adottságai. Ebből adódik, hogy a pozitivista iskola emberképe is gyökeresen eltér a klasszikus iskolától: az új irányzat szakít a szabad akarat princípiumával, és a determinista felfogást vallja magáénak. Elveti továbbá az individuáletikai felelősség koncepcióját is, helyette a társadalmi felelősségét alkalmazza. Eszerint az elkövető felelősségét megalapozza már pusztán az a tény, hogy elkövetett egy, a társadalomra nézve káros cselekményt, az elkövetés szubjektív elemeinek (bűnösség) mérlegelését pedig kevésbé tartja fontosnak.

Ha tehát az ember nem rendelkezik szabad akaráttal, és döntéseit az akaratától független külső és belső tényezők határozzák meg, akkor a büntetés célja sem lehet más, mint az elkövető izolálása a társadalom védelme érdekében, vagyis a prevenció követelménye háttérbe szorítja a büntetés arányosságának követelményét. Hiszen ha az elkövetőt nem önnön szándéka vezérli bűncselekmény elkövetésére, hanem biológiai-pszichológiai-társadalmi adottságai, akkor a büntetés letöltése után vélhetően ismét bűncselekmény elkövetésére fog vetemedni, ezért a büntetés tartamának meghatározásánál nem az a legfontosabb, hogy a szankció tartama arányos legyen az elkövetett bűncselekmény súlyával, hanem az, hogy az elkövető abban a „beteg”, bűnözésre hajlamos állapotában ne juthasson vissza a társadalomba, és ne követhessen el újabb kihágásokat. A pozitivista iskola ezért a társadalom védelmét az elkövetők egyéni, garanciális jogai elé helyezi, kritikusai szerint ebben rejlik megbélyegző, az elkövetőket kirekesztő és ellenséggé kezelő, olykor emberi jogokat csorbító mivolta. Elég belegondolni abba, hogy az antropológiai elméletek szerint a bűnözőt nem a tette, hanem a biológiai jellemzői teszik bűnözővé, ebből következtetve a tettfelelősség elve is feleslegesnek tűnik. Ugyancsak a szabad akarat tagadásából és a determinizmus vallásából fakad, hogy a pozitivista iskola képviselői új büntetési nemeket (jobban mondva intézkedéseket) tartottak kívánatosnak, amelyek általában az elkövető megjavítását célozzák, olykor akár orvosi módszerekkel vagy határozatlan időtartamban is.

A pozitivista iskola kifejezés egy összefoglaló elnevezés, az iskolán belül több leágazást is megkülönböztethetünk aszerint, hogy milyen befolyásoló tényezőnek tulajdonítanak meghatározó szerepet. Az iskola legfontosabb gondolkodói a XIX. század végi, XX. század eleji Itáliában éltek és tevékenykedtek.

Cesare Lombroso (1835–1909) torinói orvos 1876-ban megjelent korszakalkotó könyvében elsősorban a bűnözés okait keresi, olyan külső tényezőket vizsgálva, mint például a klíma, a földrajz, a vallás, a vagyon vagy az alkoholista életmód; és olyan belső tényezőket, mint az agy felépítése vagy – egészen groteszk módon – a koponya

átmérője, a végtagok és a testfelépítés.²¹ Művében javaslatokat fogalmaz meg a bűnözés kezelésére is oly módon, hogy a bűnözőket különböző tulajdonságaik alapján (pl. nem, életkor, elkövetett bűncselekmény jellege) csoportokra osztja, és az egyes csoportokra nézve fogalmaz meg javaslatokat. Véleménye szerint az idős bűnelkövetőket nem szükséges megbüntetni, hiszen testi gyengeségeik miatt már nem lehetnek veszélyesek a társadalomra, elegendő egy otthonban elhelyezni őket. A visszaeső és megrögzött büntetéseket pedig érdemes a társadalomtól végleg elkülöníteni és kolóniákban a földeken dolgoztatni, hogy eltartásukért ne az államnak kelljen fizetni.²² Lombroso egyes nézeteit már kortársai is hangos kritikával illették, mára pedig idejélműltnek számítanak, mégis az ő nevéhez köthető az antropológiai kriminológia megalapítása.

Lombroso egyik tanítványa, Raffaele Garofalo (1851–1934) az elkövető anatómiai jellemzői helyett a pszichológiai tulajdonságait tartotta fontosnak. *Criminologia* című művében kategorikusan kijelenti, hogy minden bűnöző pszichéje abnormalis, sokan pedig még antropológiai értelemben is azok. Az abnormalitásnak azonban különböző fokozatai vannak, mivel az ember elmeállapotát is egy olyan skálán képzei el, amelynek egyik végén az egészséges gondolkodás, a másik végén pedig az örület helyezkedik el. Ennek megfelelően vannak olyan bűnözők, akik e skála „veszélyesebb” végére pozicionálhatók, ők ösztönösen hajlamosak a bűnözésre, sőt, bárhol és bármikor képesek elkövetni azt, ők az ún. ösztönös vagy született büntetettek (*delinquenti istintivi o nati*). Vannak továbbá olyanok is, akik csak a körülmények hatására vétnek a törvény ellen, ők az ún. alkalmi büntetettek (*delinquenti fortuiti*). Garofalo azonban leszögezi, hogy nemcsak előbbiek szenvednek egyfajta mentális betegségben, hanem utóbbiak is, hiszen végül mégiscsak igent mondanak a bűn csábításának, ami azt jelenti, hogy pszichésen – ha kismértékben is, de – gyengék, nem egészségesek.²³ A büntetéseket szerinte az elkövető pszichés betegségének foka alapján érdemes kiszabni, fokozatosan. Minél súlyosabb esetről van szó, annál nagyobb fokú beavatkozás szükséges az elkövető életébe – ha alkalmi büntettes, akkor elég, ha kiemeljük az elkövetőt káros környezetéből. Ha azonban ösztönös büntettesről van szó, úgy minden eszközzel meg kell akadályozni a bűnismétlés lehetőségét. A „*vérengző ösztönös büntetettek*” esetén például egyenesen szükséges és börtönnel sem helyettesíthető az elkövető kivégzése.²⁴

Ugyancsak Cesare Lombroso tanítványa volt Enrico Ferri (1856–1929). Ferri, az előző két pozitivistával szemben a bűnelkövetés kiváltó okait nem az emberen belül, vagyis az antropológiában vagy a pszichológiában kereste, hanem az embert körülvevő társadalmi-gazdasági közegben; a kriminológia tulajdonképpen Ferrivel lépett be a szociológia területére. Annak gondolata, hogy a társadalmi, környezeti tényezők a kriminalitás szempontjából ilyen kulcsfontosságú szerepet töltenek be, arra készítette Ferrit, hogy kriminálpolitikai javaslatokat fogalmazzon meg: „*büntetőjogi helyettesítőket*” (*sostitutivi penali*) javasolt. Ezek olyan, nem hagyományos büntetőjogi eszközök,

21 Lombroso, 1897.

22 Lombroso, 1897, 295–326.

23 Garofalo, 1885, 114.

24 Garofalo, 1885, 426.

amelyek azáltal előzik meg a bűnelkövetést, hogy a potenciális elkövető környezetében idéznek elő valamilyen változást. Avagy, a szerző szavaival: „*társadalmi bajokra társadalmi gyógyírt kell alkalmazni*”.²⁵ Ferri elsősorban akkor tartja alkalmazhatónak ezeket az eszközöket, amikor a megszokott büntetőjogi büntetések alkalmatlanok a kívánt hatás, vagyis a bűnmegelőzés elérésére, hangsúlyozva, hogy a büntetéseknek van helye a kriminológiai eszközök között, de csak azokban az esetekben, amikor más, helyettesítő eszközök alkalmatlannak bizonyulnak. Mivel az ember jellemzője a tökéletlenség, ezért mindig szükség lesz rájuk, ám szerepük inkább csak másodlagos. Ferri is tisztában van vele, hogy a büntetőjogi büntetések helyettesítése csak átfogó, mélyen gyökerező reformok útján lehetséges, a gazdasági, a politikai, a tudományos, a közigazgatási, a vallási, a családi és az oktatási rendszerek megváltoztatásával.²⁶ A gazdasági eszközök jó példaként említi többek között a téli faosztást a szegényebb vidékeken a lopások csökkentése végett, illetve szélesebb utak, a közvilágítás, valamint éjszakai menedékházak kiépítését a rablások és a szemérem elleni bűncselekmények csökkentése érdekében.²⁷ A gazdasági eszközök kapcsán az egyébként szocialista világnézetű Ferri vitába keveredett a szintén szocialista Filippo Turatival. Turati szerint a szocialista társadalom megvalósulásával és a szegénység megszűnésével együtt eltűnne a bűnözés jelensége is. Ferri nem tartotta reálisnak ezt az utópisztikus elképzelést, hozzátéve, hogy a szocializmus beköszöntével is legfeljebb csak azok a bűncselekmények tűnhetnének el, amelyek az osztályok közötti feszültségekből származnak.

A pozitivista iskola tanai társadalmi beágyazódottságukból fakadóan visszhangra találtak a korabeli politikai ideológiákban is, az iskola gondolkodói ugyanakkor egészen különböző irányokba húztak. Az iskola által képviselt értékek (pl. az, hogy a közösség érdeke előbbre való az egyén érdekénél) hasonlóságokat mutattak a szocializmus értékeivel, de a reformok fokozatos bevezetésének gondolata megtalálta helyét a kor polgári liberális világában is. Ugyanakkor az olykor autoriter intézkedéseket kívánó és a társadalom védelmét az egyént védő garanciális jogok elé helyező nézetei miatt a fasiszta elveket vallók is rokonszenvezhettek vele. Cesare Lombroso a szocialista párt tagja volt, élete végén pedig városi tanácsos lett Torinóban.²⁸ Garofalo szociáldarwinista nézetei miatt már a kezdetektől a fasiszmus ideológiájával szimpatizált, majd megalakulása után a Nemzeti Fasiszta Párt tagja lett.²⁹ Enrico Ferri, akit nézetei miatt talán a leginkább vonzottak a radikális társadalmi reformok, a forradalmi változások gondolata, kanyargós utat járt be a szélsőségek között: élete nagyobb részében a szocialista párt tagja, újságírója, sőt parlamenti képviselője volt. A világháborút követően azonban fokozatosan a fasiszmus pártolója lett, végül szakított a szocialista párttal, élete legvégén pedig Benito Mussolini szenátornak jelölte.³⁰

25 „[...] *a mali sociali occorrono rimedi sociali* [...]” Ferri, 1900, 34.

26 Ferri, 1900, 394–399.

27 Ferri, 1900, 418–419.

28 Armocida, 2005.

29 Camponeschi, 1999.

30 Sircana, 1997.

5. A XX. század meghatározó irányzatai és a *Codice Rocco*

A XIX–XX. század fordulóján a büntetőjog tudományterülete meglehetősen kaotikus volt: nem volt egyértelmű, hogy mi lehet a büntetőjog igazolási alapja, sem az, hogy milyen módszerek számítanak elfogadhatónak a büntetőjogi kutatás során, vagy az, hogy egyáltalán melyek a büntetőjog-tudomány céljai. A klasszikus iskola művelői úgy vélték, hogy a büntetőjog dogmatikai tudomány, és nem terjedhet túl a jogi fogalmak – és mindenekelőtt a bűncselekmény – minél pontosabb kimunkálásán. A pozitivista iskola képviselői szerint viszont a büntetőjog területén is elkerülhetetlen az empirikus – például antropológiai, pszichológiai, szociológiai – módszerek alkalmazása, és a büntetőjog nem szűkíthető le pusztán a jogi fogalmak tanulmányozására. A két iskola – a klasszikus és a pozitivista – hosszú versengése és kibékíthetetlennek tűnő ellentétei sokakat sarkalltak arra, hogy új szögből közelítsenek a büntetőjoghoz. A közvetítő iskola kísérletet tett arra, hogy összehangolja a kriminológia naturalizmusát a klasszikus iskola azon gondolatával, hogy a büntetőtörvény az egyének jogai szempontjából garanciális szerepet tölt be. A közvetítő iskolának akadtak követői Olaszországban is (pl. Alimena, Carnevale), ám a valódi centruma Franz von Liszt Németországában volt.

A két iskola vitájának mégis egy újabb irányzat, a jogi technicizmus vetett véget. Az új irányzat a német Karl Binding jogpozitivista munkáiból született, elmélete szerint a jogtudományi kutatás érdeklődésének csak a hatályos jogra kell kiterjednie. Olaszországban Arturo Rocco (1876–1942) volt a jogi technicizmus úttörője. A szardíniai Sassari egyetemén tartott, híressé vált Bevezető előadásában (*Prolusione al corso di diritto e procedura penale*) a közös nevezőre jutás érdekében arra szólította fel a büntetőjog tudósait, hogy ne a büntetőjog jogon kívüli (pl. politikai, erkölcsi, társadalmi) megalapozásán vitakozzanak, hanem szorítkozzanak a hatályos normák technikai vizsgálatára. Szerinte a büntetőjog tudósának feladata az, hogy a bűncselekményt és a büntetést tisztán jogi szempontból vizsgálja, ezek társadalmi, antropológiai és pszichológiai vonatkozásainak kutatását pedig hagyja más tudományterületek kutatóira. A büntetőjog feladata tehát a tételes, hatályos büntetőjog normáinak és rendszerének jogi-technikai kimunkálása, azonban Rocco nem veti el a pozitivista iskola által elért eredményeket sem: kiemeli, hogy a bűnözés jelenségének interdiszciplináris kutatása éppúgy fontos, és a büntetőjogásznak időnként a szociológus, az antropológus vagy a pszichológus „bőrébe kell bújni”. Deklarált célja tehát az, hogy rendet teremtsen az eluralkodott kaoszban, és világosan különválassza a jogtudományt a többi tudományágtól, nem pedig az, hogy bármiféle értéktételest mondjon ki a jogi módszer javára és az empirikus metódusok kárára.³¹

Giovanni Fiandaca (1947–) és Enzo Musco (1944–2021) azonban úgy véli, hogy a jogi technicizmus irányzata sem volt politikailag teljesen semleges. A jogpozitivista felfogás ugyanis azzal, hogy kizárólag a hatályos jog tanulmányozását tekintette a jogász feladatának, egyben azt is állította, hogy a hatályos jog igazolásának, filozófiai-politikai legitimitásának, anyagi igazságosságának már nincs különösebb jelentősége. Ezen állításból pedig az következik, hogy lényegében bármilyen tartalmú jogi norma

³¹ de Francesco, 2012.

elfogadható, ha törvényes eljárási rendben születik meg. Ha azt mondjuk, hogy a klasszikus iskola tanai mögött a XIX. századi liberalizmus eszméi, a pozitivistá büntetőjogi irányzat tanai mögött pedig jobbára a szocialista eszmék bújtak meg, akkor mondhatjuk, hogy a jogi technicizmus ideológiai hátterében az autoriter állam ideálképe állt.³²

Nem meglepő, hogy a jogi technicizmus a *marcia su Roma* (1922) után éli fénykorát, és az új, 1930-ban fasiszta szellemben fogant büntető törvénykönyv, a *Codice Rocco*³³ domináns irányzata lesz. A *Codice Rocco* emellett merített mind a klasszikus, mind a pozitivistá tanokból, hatálybalépése után lényegében elhaltak a két hagyományos iskola közötti kielezett viták.³⁴ Az új kódex átveszi az 1889-es büntetőtörvény alapelveit, és egy organikus, szakmailag magas minőségű normarendszert alkot, amelyen láthatóak ugyanakkor az ország fasiszta kormányának autoriter törekvései is. E tulajdonsága leginkább a különös részi tényállások által védett jogi tárgyakat vizsgálva érhető tetten, a kódex ugyanis az egyén érdekeinél gyakrabban és szigorúbban védi az állami érdekeket. A büntetések területén is szigorodás figyelhető meg, és visszatér a halálbüntetés is. A kódexben a pozitivistá iskola tanai is megjelennek, a jogalkotó a szankciók előírásával már nemcsak az elkövetett tette kíván reagálni, hanem próbál kifejezetten az elkövető személyiségére is hatni. Ezt is áthatja azonban a törvény autoriter hajlama, mivel az újonnan bevezetett intézkedések csorbítják az egyént védő garanciális jogokat (pl. azzal, hogy határozatlan időtartamúak), és gyakran a rendes büntetésekkel párhuzamosan alkalmazhatóak (ez az ún. *doppio binario*, vagyis kétfágányú szankcionálás). Organikus mivoltát annak is köszönheti, hogy a büntető törvénykönyvvel egy időben jelent meg az új büntetőeljárás és büntetés-végrehajtási törvény is.³⁵

A jogi technicizmus mintegy fél évszázadon keresztül uralta az olasz büntetőjog-tudományt, mely idő alatt sokat tett a dogmák, fogalmak kimunkálása terén, ugyanakkor elhanyagolta a büntetőjog megalapozásának és céljának kutatását, amelyek hasznos mércéül szolgálhatnak a hatályos büntetőjogi normák vizsgálata során. Ezen időszak alatt is akadt azonban kivétel: Giuseppe Bettiol (1907–1982) jogász, kereszténydemokrata politikus és nagy hatású egyetemi oktató hiányolta kora büntetőjogából az erkölcsi összetevőt, tanait kantianus és katolikus természetjogi elméletekre alapozta. Bettiol kifejezetten fontosnak tartotta a szabad akarat elméletét, álláspontja szerint a büntetőjog csak a szabad akarat feltételezésével, és így az erkölcsi megítélés szükségképpen beemelésével ismerheti el az elkövető emberi méltóságát. Szerinte az alapvetően a megtorlás céljával bíró büntetés is csak így nyerhet értelmet, csak a szabad akaratral bíró embertől remélhetjük, hogy a büntetés hatására jobb belátásra tér.³⁶ Sok más természetjogi gondolkodóhoz hasonlóan Bettiol elképzelései sem tudtak a hatályos jog szintjére emelkedni. Ebben őt is az akadályozta meg, hogy alapvető téziseit nem tudta a büntetőjog korabeli történeti állását meghatározó alapelvekkel összhangba hozni.

32 Fiandaca és Musco, 2010, 34–37.

33 Bár jelentős hatással volt rá a már említett jogtudós, Arturo Rocco is, nevét azonban mégsem róla, hanem testvéréről, Alfredo Roccóról kapta, aki 1925 és 1932 között, vagyis a kódex elfogadása idején is Olaszország igazságügyi minisztere volt.

34 Fiandaca és Musco, 2010, 34–36.

35 Palazzo és Bartoli, 2023, 2.

36 Palazzo, 2012.

Ugyan az előbbieknél kevesebb követővel bírt, de Olaszországot sem kerülte el a második világháború utáni Franciaországban honos ún. új társadalomvédelmi irányzat. Az irányzat célja a büntetőjog és elsősorban a büntetések megreformálása, viszszanyúlva a büntetőjogi pozitivista hagyományokhoz, és alkalmazva a kriminológiai tudományok legújabb eredményeit. Az irányzat sosem volt képes kidolgozni egy koherens, ellentmondások nélküli elméleti rendszert, leginkább két alirányzatra tagolódott: egy radikális és egy ehhez képest mérsékelt iskolára. A radikális iskola képviselője volt a genovai jogtudós, Filippo Gramatica (1901–1979). 1961-ben megjelent *Principi di difesa sociale* című művében kifejtette, hogy helyesebb lenne a büntetőjogi felelősség koncepcióját leváltani a „szubjektív társadalomellenesség” (*antisocialità soggettiva*) fogalmára. Ennek megfelelően az állam reakciójának, vagyis a büntetésnek az elkövető személyiségéhez, és nem a tettehez kellene igazodnia. Gramatica a hagyományos, tetterányos-retributív büntetéssel szemben a pedagógiai vagy terápiás intézkedéseket tartotta megfelelőnek. Ez a radikális elgondolás természetesen alapvetően veszélyezteti az egyént védő garanciális jogokat. Az új társadalomvédelmi irányzat mérsékeltbb szárnya a Marc Ancel által képviselt francia szárny. Ancel nem bonyolódik mélyen ideológiai kérdésekbe, célja inkább csak az, hogy a büntetéseket minél több vonatkozásban emberközpontúvá, személyre szabottá tegye. Utóbbi irányzat nagyobb népszerűsége tett szert Olaszországban is, hiszen elgondolásait jóval könnyebb beilleszteni a már létező büntetőjogi rendszerekbe: mélyen gyökerező elvi változtatások helyett csak kisebb, technikai jellegű és szemléletbeli változtatásokat javasol annak érdekében, hogy a büntetés minél jobban illeszkedjen az elkövető biológiai és pszichés karakteréhez.

Az új társadalomvédelmi irányzat széles körben nem terjedt el, az uralkodó irányzat továbbra is jogpozitivista beállítottságú maradt: az alkotmánykonform megközelítés vált dominánssá. A jelenleg is hatályos olasz büntető törvénykönyv, az 1930-as *Codice Rocco* ugyanis – ahogy ez más országokban is megfigyelhető volt – a fasiszta politikai berendezkedéssel együtt járó autoriter állami hatalom eszköze volt, annak olyan jegyeit hordozta, amelyek a demokratikus köztársaság jogi-politikai követelményeinek nem feleltek meg. A második világháborút és a fasiszta rendszer bukását követően formálódó Olasz Köztársaság 1947-ben született és jelenleg is hatályos alkotmánya jó alapot szolgáltatott a büntetőjog reformjára.

Az Olasz Köztársaság Alkotmányának 25. és 27. cikke két követelményt fogalmaz meg kifejezetten a büntetőjoggal szemben: a 25. cikk előírja a büntetőjog visszamenőleges hatályának tilalmát és a *nulla poena sine lege* elvét; a 27. cikk pedig rögzíti, hogy a büntetőjogi felelősség személyes; az elkövető az elítélése előtt nem tekinthető bűnösnek; a büntetések végrehajtása során egyrészt tilos az embertelen bánásmód, másrészt az elkövető nevelésére kell törekedni; valamint tilos a halálbüntetés. A már idézett szerzőpáros, Giovanni Fiandaca és Enzo Musco szerint ez az alkotmányosságra alapított reformfolyamat azóta sem ért révbbe. Ennek okát abban jelölik meg, hogy a büntető törvénykönyv különböző „vészhelyzetek” miatti spontán és sokszor átgondolatlan, parciális módosításai miatt egyre távolibbá vált egy átfogó reform lehetősége.³⁷ Ami pedig a büntető jogalkotást illeti, a neves alkotmányjogász, Luigi Ferrajoli (1940–) úgy

37 Fiandaca és Musco, 2010, 42.

látja, hogy az olasz politikában is egyre nagyobb teret nyerő populizmus a büntetőjogot is elérte. Úgy véli, hatása leginkább a migrációval kapcsolatos jogalkotásban érhető tetten, ahol az ellenség-büntetőjog jegyeire emlékeztető módon az elkövetőt gyakran megbélyegzi és emberi jogait sérti.³⁸ Megfigyelhető, hogy a büntetőjog-tudomány olasz képviselői – köztük Ferrajoli – szinte egy emberként ítélik el az efféle populisták jogalkotást, és a büntető igazságszolgáltatás túlhatalmával szemben az egyén jogait garantáló jogalkotás (ún. *garantismo penale*) mellett teszik le voksukat.

6. Összegzés

Dolgozatomban röviden áttekintettem az olasz büntetőjog kialakulását, illetve a jelenlegi formáját meghatározó legfőbb eszméket és legnagyobb hatású gondolkodókat. Az áttekintés során számos ponton figyelemre méltó párhuzamok fedezhetők fel az olasz és a magyar, vagy éppen az egyetemes büntetőjog alakulása között, ami természetesen annak is köszönhető, hogy az egyes jogrendszerek és az ezeket övező nemzeti büntetőjog-tudományok kölcsönösen hatnak egymásra, evolúciójuk nem elszigetelt párhuzamosságban zajlik, hanem recepcióval, egymástól tanulással. Az olasz és a magyar büntetőjog ma is hasonló kihívásokkal szembesül, csakúgy, mint Angyal Pál idejében. A migráció, a kiber- vagy a határokon átnyúló bűncselekmények, az európai integráció lehetőségei és nehézségei, valamint a büntetőjogi populizmus például mind olyan közös pontok, amelyekre mindkét ország büntetőjogának választ kell adnia. Ahogy a múlt század elején, úgy ma is tanulságos lehet nyomon követni az olasz büntetőjog-tudomány fejleményeit. Bizom benne, hogy tanulmányom segítségül és bátorításul szolgálhat a büntetőjog-tudomány hazai művelőinek ahhoz, hogy a jog-összehasonlítás során a német, az osztrák, az angol vagy a francia jog vizsgálata mellett térjenek ki az olasz jog megoldásaira is.

Irodalomjegyzék

- Angyal, P. (1942) 'A gazdasági bűncselekmények az olasz és a magyar büntetőjogban', *Olasz szemle*, 1, 39–47. [Online]. Elérhető: https://epa.oszk.hu/02500/02599/00001/pdf/EPA02599_olasz_szemle_1942_01_039-047.pdf (letöltés ideje: 2026. 02. 05.)
- Armocida, G. (2005) 'Lombroso, Cesare', in Ghisalberti, A. M. (szerk.) *Dizionario Biografico degli Italiani. Volume 65*. Treccani.
- Babits, M. (1978) *Esszék, tanulmányok* (összegyűjtötte, a szöveget gondozta Belia György). Budapest: MEK OSZK [Online]. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/05200/05258/html/03.htm#4> (letöltés: 2026. 02. 05.)
- Beccaria, C. (ford. Tarnai, J.) (1887) *Büntett és büntetés*. Budapest: Révai Leó.

³⁸ Ferrajoli, 2019, 79–86.

- Boros, G. (2016) *Filozófia*. Budapest: Akadémiai Kiadó [Online]. Elérhető: https://mersz.hu/dokumentum/filozofia__359/#filozofia_sec1_7_14 (letöltés ideje: 2026. 04. 03.)
- Camponeschi, P. (1999) 'Garofalo, Raffaele' in Ghisalberti, A. M. (szerk.) *Dizionario Biografico degli Italiani. Volume 52*. Treccani.
- Carrara, F. (ford. Beksics, G.) (1878) *A büntető jogtudomány programja I–II*. Budapest: MTA.
- de Francesco, G. (2012) 'Rocco, Arturo', in Ferroni, G. (szerk.) *Il Contributo italiano alla storia del Pensiero: Diritto*. Treccani.
- Ferrajoli, L. (2019) 'Il populismo penale nell'età dei populismi politici', *Questione giustizia*, 2019(1), 79–86. [Online]. Elérhető: https://www.questionegiustizia.it/data/rivista/pdf/27/qg_2019-1.pdf (letöltés ideje: 2026. 04. 03.)
- Ferri, E. (1900) *Sociologia criminale*. Torino: Fratelli Bocca.
- Fiandaca, G. és Musco, E. (2010) *Diritto penale – Parte generale*. Bologna: Zanichelli Editore.
- Garofalo, R. (1885) *Criminologia*. Roma–Firenze–Torino: Fratelli Bocca.
- Lombroso, C. (1897) *L'uomo delinquente in rapporto all'antropologia, alla giurisprudenza ed alla psichiatria (cause e rimedi)*. Torino: Fratelli Bocca.
- Lombroso, C. (ford. Szabó, K.) (1906) *Lángész és örület*. Budapest: Vass József kiadása.
- Manzini, V. (1981) *Trattato di diritto penale italiano*. Torino: UTET.
- Mazzacane, A. (1977) 'Francesco Carrara', in Ghisalberti, A. M. (szerk.) *Dizionario Biografico degli Italiani. Volume 20*. Treccani [Online]. Elérhető: [https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-carrara_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-carrara_(Dizionario-Biografico)/) (letöltés ideje: 2026. 01. 31.)
- Palazzo, F. (2012) 'Bettioli, Giuseppe', in Ferroni, G. (szerk.) *Il Contributo italiano alla storia del Pensiero: Diritto*. Treccani.
- Palazzo, F. C. és Bartoli, R. (2023) *Corso di diritto penale - Parte generale*. Torino: Giappichelli.
- Sircana, G. (1997) 'Ferri, Enrico', in Ghisalberti, A. M. (szerk.) *Dizionario Biografico degli Italiani. Volume 47*. Treccani.
- Stipta, I. (2015) 'Cesare Beccaria és kora', in Tóth J., Z. (szerk.) *250 éves a Dei delitti e delle pene: tanulmányok Cesare Beccariáról*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 11–32.